

3. Искандеров Р. О преюдициальном значении приговора // Советская юстиция. — 1990. — № 22.
4. Латино-русский словарь. — М.: Рус. яз., 1986.
5. Рясенцев В. Вопросы преюдиции при рассмотрении судами гражданских дел // Советская юстиция. — 1985. — № 10.
6. Словарь иностранных слов / Под ред. Л. Н. Комаровой. — М.: Рус. яз., 1990.
7. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса: В 2 т. — М.: Наука, 1968. — Т. 1: Основные положения науки советского уголовного процесса.
8. Устав гражданского судопроизводства / Под ред. В. В. Исаченко. — С.Пб.: Право, 1911.
9. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства: В 2 т. — С.Пб.: Альфа, 1996. — Т. 2.

УДК 343.9

Є. М. Вечерова

ПРИРОДА НЕКАРАЛЬНИХ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ НА ЗЛОЧИННІСТЬ

Внаслідок кризового стану економіки, соціального розшарування суспільства, політичної нестабільності, недоліків у правоохоронній діяльності злочинність не тільки в Україні, а й у світових масштабах невпинно зростає.

Разом з тим світова громадськість все активніше висловлюється про «кризу покарання» та необхідність гуманізації засобів протидії злочинним проявам.

Як видається, «економія кримінальної репресії» та стабілізація криміногенної ситуації в Україні можлива, перш за все, шляхом реформування системи заходів кримінально-правового впливу на злочинність.

Зарубіжний досвід свідчить, що існує два напрямки реформування системи заходів кримінально-правового впливу: значне скорочення переліку злочинів (створення «маленького, але жорсткого кодексу») або розширення потенціалу застосування кримінально-правових заходів, не пов'язаних з покаранням.

Перший шлях реформування має для України тільки стратегічну перспективу, оскільки на сьогодні відсутні критерії віднесення тих чи інших діянь до невеликого за розміром кримінального законодавства (його Особливої частини), що потребує формулювання нової за змістом кримінальної політики. А корегування кримінально-правових заходів для розширення їх потенціалу, не пов'язаного з карою, вбачається досить перспективним і своєчасним.

У межах даної статті видається доцільним здійснити теоретичне осмислення розуміння як кримінально-правового впливу в цілому, так і окремих його різновидів та заходів, а також їх співвідношення між собою.

Окремі питання в цій сфері розглядалися такими авторами, як Л. В. Багрій-Шахматов, В. К. Дуюнов, О. В. Козаченко, В. О. Меркулова, Д. А. Шестаков та інші, але дослідники зосереджувалися здебільшого на окремих проблемах кримінальної відповідальності та покарання. Визначення ж характеру та змісту «некаральних» заходів кримінально-правового впливу на злочинність не проводилося.

У довідково-інформаційній літературі «вплив» розуміється як дія, яку певна особа чи предмет або явище виявляє стосовно іншої особи чи предмета [1, 160].

У психології під впливом розуміють інформаційні зміни в одній системі при її взаємодії з іншою системою, яка передає інформацію у формі сигналів, орієнтуючих систему про зміст та значення повідомлень [2, 33].

Правовий вплив являє собою взятий у єдності та багатоманітні весь процес впливу права на соціальне життя, свідомість та поведінку людей [3, 622].

В юридичній літературі звертається увага на нерівнозначність категорій «правовий вплив» та «правове регулювання». Термін «регулювання» (від лат. *regulo* — правило) означає упорядкування, налагодження, приведення будь-чого у відповідність з чим-небудь. Змістове навантаження цих двох категорій близьке, частково збігається, але не тотожне [4, 412], оскільки поняття «вплив» за обсягом більш широке, ніж «регулювання». Правове регулювання — це вплив права на суспільні відносини за допомогою системи спеціальних юридичних засобів (норм права, правовідносин, актів реалізації та застосування права). Правовий же вплив, окрім системи спеціальних юридичних засобів, може здійснюватися також за допомогою інших правових явищ (правосвідомості, правової культури, правових принципів, правотворчого процесу) [5, 436]. В цьому розумінні регулювання — лише одна з форм впливу права на соціальні зв'язки (спеціально-юридична), далеко не охоплююча усіх інших форм, до яких належать інформаційно-психологічна, виховна, соціальна і т. д. [3, 623].

Кримінально-правовий вплив — це різновид правового впливу на суспільні відносини, якому, крім загальних ознак правового впливу, іманентними є ряд специфічних ознак.

Найголовніша ознака кримінально-правового впливу полягає у тому, що його юридичним підґрунтям є Кримінальний закон.

Основне призначення кримінально-правового впливу — охорона суспільства від злочинності та від суспільно небезпечних дій осіб, які не підлягають кримінальній відповідальності.

Виникає запитання: «Що ж являють собою заходи кримінально-правового впливу?»

Загалом, існуючі підходи до визначення заходів кримінально-правового впливу можна об'єднати у дві групи.

Прихильники першої групи підходів (наприклад, Ю. С. Шемшученко, Ю. Л. Титаренко, Л. В. Багрій-Шахматов) вважають, що застосування кримінально-правових заходів пов'язано з кримінальною відповідальністю. Так, професор Л. Багрій-Шахматов стверджує, що кримінально-правові заходи — це форми реалізації кримінальної відповідальності [6, 133]. На його думку, якщо заходи не пов'язані з реалізацією кримінальної відповідальності, вони є адміністративно-правовими [7, 74].

Вважаємо, що зазначена позиція є дещо нелогічною, оскільки кримінальне право регулює застосування і деяких заходів, не пов'язаних з інститутом кримінальної відповідальності, через що їх важко назвати адміністративно-правовими.

Саме тому прихильники другої групи підходів вважають, що застосування кримінально-правових заходів не обов'язково пов'язане з інститутом кримінальної відповідальності, головне, щоб захід був закріплений у Кримінальному законі.

Таким чином, примусові заходи медичного характеру, застосування яких передбачено ч. 2 ст. 19 КК України, та примусові заходи виховного характеру, застосування яких передбачено ч. 2 ст. 97 КК України, хоча і не пов'язані з інститутом кримінальної відповідальності, теж є кримінально-правовими, тому що закріплені в КК України.

Можна погодитися з О. В. Козаченком, який вважає, що «...заходи, закріплені в кримінальному законі, становлять певну трихотомію: кримінально-правові заходи, не пов'язані з кримінальною відповідальністю, кримінальна відповідальність і покарання» [8, 42].

Отже, для застосування кримінально-правових заходів в цілому необхідними є дві умови:

1. Факт вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого Кримінальним законом (навіть тоді, коли в діянні особи не має всіх ознак складу злочину).
2. Вказівка на конкретний кримінально-правовий захід в кримінальному законодавстві, тобто його нормативне закріплення.

Залежно від цілей застосування, можна виділити два різновиди кримінально-правового впливу: кримінально-правовий вплив на злочинність та кримінально-правовий вплив на суспільно небезпечні дії осіб, які не підлягають кримінальній відповідальності. Застосування першого різновиду пов'язано з інститутом кримінальної відповідальності. Другий різновид кримінально-правового впливу не пов'язаний з кримінальною відповідальністю та покаранням.

Заходи кримінально-правового впливу на злочинність завжди пов'язані з кримінальною відповідальністю і ґрунтуються на презумпції невідворотності кримінальної відповідальності.

Так вже історично склалося, що вітчизняна кримінально-правова доктрина довгий час не розрізняла відповідальність і покарання, вважаючи їх тотожними поняттями. На думку В. О. Меркулової, «...причиною подібного становища був той факт, що кримінальна відповідальність у той період ... знаходила свою реалізацію, як правило, у покаранні. Лише в Основах кримінального законодавства 1958 р. ці поняття були розділені» [9, 122].

Пережитки минулого відчутні і зараз, коли кримінальне право називають «карним правом».

Але покарання — далеко не єдина можлива реакція держави на вчинений злочин, існують і інші заходи кримінально-правового впливу, не пов'язані з покаранням, які умовно можна назвати «некаральними».

Слід ще раз наголосити на умовності формулювання «некаральні» заходи кримінально-правового впливу на злочинність, оскільки будь-який захід кримінально-правового впливу все одно пов'язаний з державним примушуванням та містить певний «заряд кари» [6, 132]. Зазначене формулювання ми використовуємо для того, щоб акцентувати увагу на превентивних можливос-

тях альтернативних інституту покарання форм кримінально-правового реагування на злочинність.

«Некаральні» заходи кримінально-правового впливу, як протиставлення покаранню, вже давно передбачені у кримінально-правових системах пострадянського простору. Так, згідно з положеннями ч. 2 ст. 2 КК Казахстану, Кримінальний кодекс «...встановлює покарання та інші заходи кримінально-правового впливу...» за вчинення злочинів [10, 27]. Згідно зі ст. 1 КК Грузії, «Кримінальний кодекс Грузії встановлює підстави кримінальної відповідальності, визначає які діяння є злочинними, та встановлює відповідні покарання або кримінально-правові заходи іншого виду» [11, 32]. Згідно з ч. 2 ст. 2 КК Азербайджану, «...Кримінальний кодекс встановлює ... види, межі і обсяг покарань та інші заходи кримінально-правового характеру за вчинення злочинів» [12, 33]. Згідно з ч. 2 ст. 2 КК Російської Федерації, «...Кримінальний кодекс ... встановлює види покарань та інші заходи кримінально-правового характеру за вчинення злочинів» [13, 27]. Згідно з ч. 1 ст. 1 КК Республіки Білорусь, «...Кримінальний кодекс ...встановлює покарання та інші заходи кримінальної відповідальності, які можуть бути застосовані до осіб, які вчинили злочини...» [14, 1].

У ч. 2 ст. 1 КК України, яка носить концептуальний характер, сказано, що для здійснення своїх завдань, Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили. В той же час положення інших статей КК України свідчать, що існують і «некаральні» заходи кримінально-правового впливу на злочинність.

Стан злочинності та криза покарання в нашій державі давно вже змушують замислитися: «Покарання — це основна форма реалізації кримінальної відповідальності чи “ultima ratio”?»

Для того щоб протидія злочинності була ефективною, потрібен гнучкий та диференційований підхід до діянь, які різняться за характером та ступенем суспільної небезпеки, а також особливостями особи винного. Це все можливо досягти завдяки потенціалу некаральних заходів кримінально-правового впливу на злочинність. Ще Платон та Арістотель, а пізніше Ч. Беккарія писали про те, що найбільш дієвий засіб стримання злочину полягає не в жорстокості покарань, а в їх неминучості.

«Некаральні» заходи кримінально-правового впливу на злочинність допомагають використовувати в кримінальному праві методи, засновані не тільки на відносинах влади та підпорядкування, а й методи приватного права, в яких значна роль відводиться волі та бажанню потерпілого. Вони допомагають повному поглянути на кримінальне право в цілому, яке може бути не тільки засобом примушування, а й засобом досягнення соціального порозуміння та компромісу. Крім того, «некаральні» заходи мають сприяти вивільненню судової системи від надмірного перевантаження [15, 44].

Ми тверезо розуміємо, що ідея компромісу не завжди доречна щодо осіб, які вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини. Але коли мова йде про злочини невеликої та середньої тяжкості, пріоритет повинен надаватися не покаранню, а «некаральним» заходам кримінально-правового впливу.

На підставі викладеного можна сформулювати такі висновки:

1. Інститут кримінального покарання в Україні не в змозі забезпечити тих цілей та завдань, які стоять перед кримінально-правовим впливом на злочинність в сучасних умовах, особливо це стосується найпоширенішого різновиду покарання — позбавлення волі.

2. Для підвищення ефективності кримінально-правового впливу на злочинність в КК України необхідно закріпити єдину гнучку систему «некаральних» заходів кримінально-правового впливу, до якої включити різні види звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання, примусові заходи виховного характеру і т. д.

3. Доцільно розширити сферу застосування «некаральних» заходів кримінально-правового впливу на злочинність, що можна зробити за рахунок введення їх додаткових підстав застосування та видів, щоб покарання і справді стало «ultima ratio».

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К.; Ірпінь: Перун, 2001.
2. Епиксєв М. И. Энциклопедия. Общая и социальная психология. — М.: ПРИОР, 2002.
3. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. П. И. Магузова и А. В. Малько. — М.: Юристъ, 1999.
4. Комаров С. А. Общая теория государства и права: Учебник. — 7-е изд. — С.Пб.: Питер, 2005.
5. Общая теория государства и права: Акад. курс: В 2 т. / Под ред. М. П. Марченко. — М.: Зерцало. — Т. 2. Теория права.
6. Вагрий-Шахматов Л. В. Соціально-правові проблеми кримінальної відповідальності та форми її реалізації. Загальна частина: Курс лекцій. — О.: АО БАХВА, 1996.
7. Вагрий-Шахматов Л. В. Соціально-правові проблеми кримінальної відповідальності та форми її реалізації. Ч. 2. — О.: Юрид. л-ра; АО БАХВА, 2000.
8. Козаченко О. Теоретичне визначення змісту та меж застосування кримінально-правових заходів // Право України. — 2005. — № 10.
9. Меркулова В. О. Деякі міркування щодо співвідношення кримінальної відповідальності та покарання // Проблемы законности. — 2001. — № 50.
10. Уголовный кодекс Республики Казахстан: Закон Республики Казахстан от 16 июля 1997 года № 167 // Ведомости Парламента РК. — 1997. — № 15-16. — Ст. 211; Предисловие министра юстиции Республики Казахстан, д-ра юрид. наук, проф. И. И. Рогова. — С.Пб.: Юрид. центр Пресс, 2001. — С. 27.
11. Уголовный кодекс Грузии / Науч. ред. З. К. Бигвава; Вступ. ст. В. И. Михайлова; Обзор. ст. О. Гамкредидзе; Пер. с груз. И. Мериджанашвили. — С.Пб.: Юрид. центр Пресс, 2002.
12. Уголовный кодекс Азербайджанской республики / Науч. ред., предисл. И. М. Рагимова; Пер. с азербайджан. Б. Э. Аббасова. — С.Пб.: Юрид. центр Пресс, 2001.
13. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Ю. В. Голик, А. А. Гравица, И. А. Побережная; Под ред. И. А. Клепичко. — М.: ИПФРА-М, 2005.
14. Уголовный кодекс Республики Беларусь // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. — 1999. — № 76,2/50.
15. Келина С. Г. Современные тенденции развития уголовного законодательства, уголовно-правовой теории // Государство и право. — 1994. — № 6.